

עיתון וחברה: העיתונות והרחבת השסע החברתי בישראל

יוסף פונד, מיתוס או מציאות: אגודת ישראל בעיני העיתונות הישראלית, ירושלים: ראובן מס, תשפ"ו, 342 עמודים.

זהו ספרו העשירי של המחבר, יוסף פונד, העוסק באגודת ישראל כתנועה פוליטית וחברתית בעלת אידיאולוגיה חרדית. בניגוד לספריו הקודמים, שבחנו היבטים שונים של התנועה, ספר זה עוסק בעיקר ביחסה של החברה הישראלית לציבור החרדי. לשם כך בדק המחבר כעשרים עיתונים ישראליים מתקופות שונות וליקט מאות התייחסויות שהציגו את דעתם של הכותבים על התנועה החרדית וייצגו ככל הנראה גם את השקפתם של קוראי העיתונים.

שלושת פרקי הספר הראשונים מניחים את התשתית התיאורטית לדיון. הפרק הראשון בוחן את התנאים ההיסטוריים והחברתיים שהביאו להקמתה של התנועה הציונית, שרוב חבריה היו חילונים, בשנת 1897, ומנגד את ייסודה של אגודת ישראל, תנועה אורתודוקסית לא-ציונית, כ-15 שנים מאוחר יותר. הפרק השני מוקדש לבחינה מעמיקה של המושג "עיתונות" ושל תפקידה כמייצגת השקפות עולם המושתתות על אידיאולוגיות חברתיות, פוליטיות או דתיות שונות. הפרק השלישי עוסק במושג "מיתוס" ובשימוש בו ככלי לעיצוב מציאות פוליטית. לכך, טוען המחבר, הייתה השפעה מתמשכת על מערכת היחסים בין הציבור הישראלי לחברה החרדית, שכן "המיתוס השלילי שנבנה לחברה החרדית ולאגודת ישראל בראשה, יצר בארץ-ישראל שסע רחב בין המגזר החילוני למגזר הדתי. שסע זה התרחב לאחר קום המדינה, נוכח מאבקי החרדים לעצור את החילון במרחב הציבורי ו[רצונם] להשפיע על אופי החקיקה שתהא קרובה לערכי המסורת" (עמ' 78). כתוצאה מכך מסכם המחבר את הפרק בטענה הפסימית כי כיום "השסע בין הצדדים הגיע בדרך זו, לתהום שקשה למצוא דרך שתגשר עליה" (עמ' 82). בשני הפרקים הבאים, שהם עיקרו של הספר, מביא המחבר עשרות ציטוטים משל כותבים ועיתונאים על אגודת ישראל והיהדות החרדית בכללה. דוגמאות אלה מחולקות הן לפי התקופה הנידונה – המנדט הבריטי, מדינת ישראל בתקופת שלטון מפא"י, ואחרי המהפך הפוליטי – הן לפי תחומי ההתייחסות: הגיוס לצה"ל או המרחב הציבורי בירושלים. הפרק האחרון עוסק ביחסה של העיתונות הישראלית לציבור החרדי באמצעות בחינת עשרות קריקטורות שהציגו את הקונפליקטים בין שתי החברות ובמיוחד את הביקורת בציבור הישראלי על החברה החרדית ומנהיגיה.

הדוגמאות המובאות בספר משקפות את יחסה של העיתונות הישראלית הכללית אל החברה החרדית לאורך כמאה שנים, החל בראשית תקופת המנדט ועד ימינו אלה. כולן,

למעט דוגמאות בודדות, תוקפות אותה ומותחות עליה ביקורת חריפה. ברוב המקרים מגיב המחבר להאשמות שהוטחו בחרדים בידי העיתונאים החילוניים, "שייחסו להן עמדות שליליות כלפי הציונות והמדינה – חלקן פרי דעות קדומות וחלקן היו תוצרי הקניית עמדות קנאיות משל גורמים קיצוניים בחברה החרדית לאגודת ישראל" (עמ' 161). כלומר, טוען המחבר, במקרים רבים עשו העיתונאים החילוניים שימוש בהשקפת העולם הקנאית ובהתנהלות האלימה של החרדים הקיצוניים, דוגמת נטורי קרתא, וייחסו אותן לזרם החרדי המרכזי. זאת אף שמצד אחד רוב החרדים התנגדו להשקפה הקנאית ומצד שני האשימו החרדים הקנאים עצמם את רוב החרדים בהתנהלות פשרנית הן ביחס למדינה ומוסדותיה הן ביחס לציבור הישראלי הלא-חרדי. המחבר מוסיף וטוען כי במקרים אחרים לקה הדיווח העיתונאי בחסר וייחס לחרדים, במיוחד לנציגיהם הפוליטיים, כוונות, אמירות ומעשים שלא התרחשו בפועל ו"בדרך זו הוקנו לאגודת ישראל תפיסות עולם קיצוניות ואחיזה בהתנהגות פוליטית אלימה שהיו רחוקים מדמותה הריאלית" (עמ' 161). כך, טוען המחבר, "נבנה לה מיתוס שלילי מזוהה אימה שאף דחק אותה אל מחוץ להסכמיות של כלל ישראל" (שם). עמדה זו של המחבר נפרשת בבירור בתמצית המוצגת בגב הספר:

העיתונות הארץ-ישראלית היתה שבויה בדעות קדומות וייחסה ל"אגודת ישראל" דעות קנאיות כשל קבוצות קיצוניות. העיתונות תיארה אותה, במאמרים ובקריקטורות, כתנועה גלותית וחשוכה, תוך שימוש בביטויים ארסיים ובלעג, קרובים להתבטאויות אנטישמיות [...] בדרך זו נבנה ל"אגודת ישראל" מיתוס שלילי ומאיים. הנהגתה [של אגודת ישראל] הגיבה למתקפה בהסתגרות תרבותית וחברתית. תהום נפערה בין שני חלקי העם שקשה לגשר עליה ולמנוע פיצול לשני עמים – חילוני וחרדי.

העיון בספר מגלה כי המחבר ערך עבודת הכנה יסודית ובחן את עמדותיה של העיתונות הישראלית ביחס לרוב נקודות המחלוקת המרכזיות שעלו במהלך השנים בין החברה החרדית לחברה הישראלית. המחבר ערך גם "בדיקת עובדות" לכל אחת מטענות העיתונאים והוכיח מדוע תלונותיהם על הציבור החרדי נסמכו, במקרה הטוב, על טעויות שנבעו מחוסר ההבנה של מבנה הציבור החרדי ושל מערכת היחסים בין הזרם החרדי המרכזי לקבוצת הקנאים, ובמקרה הרע – בשל דעות קדומות על אופיו הנצלני והמרושע של הציבור החרדי.

מנקודת מוצא זו מובן כיצד הגיע המחבר להשקפה הפסימית על הפער – שלאחרונה הפך, לדבריו, לתהום – בין שתי הקבוצות שאת מאפייניו הוא מונה בחלק האחרון של אחרית הדבר. מן הדברים עולה גם הצעתו לאפשרות גישור על פני הפערים מתוך הבנה ש"כל עוד לא ילמדו שני הצדדים – החילוניים והחרדים – להבין כי עמנו מורכב מגוונים שונים ויש ללמוד לאפשר לכל מחנה לשמור על זהותו התרבותית [...] התהום בין חלקי העם תלך ותעמיק עד אשר ייווצרו כאן שני עמים שונים בתכלית ועוינים זה את זה" (עמ' 305).

יש לשבח את המחבר על עבודת המחקר היסודית והניתוח המעמיק, כמו גם על כוונותיו הטובות להביא לשיפור היחסים בין חלקי החברה היהודית, אולם בד בבד יש לומר כי הספר עצמו לוקה בכמה חסרונות. הבעיה העיקרית נובעת, להערכתי, מאהבתו הבלתי מסויגת של המחבר לעם ישראל על חלקיו השונים ומרצונו לפעול, בין היתר באמצעות ספר זה, לצמצום הפערים. הגם שעמדות אלה נעלות וחשובות כשלעצמן, דא עקא שמבחינה אקדמית גרידא הספר המונח לפנינו מציג דוגמה ברורה לכך ש"אהבה מקלקלת את השורה". אחת מטענותיו המרכזיות של המחבר היא כי העיתונות הישראלית לוקה ב"שנאה מקלקלת את השורה", כלומר שמתוך חשש או תיעוב של העיתונאים החילוניים את החברה החרדית הם לא התייחסו אליה באופן הוגן, מאוזן ושקול. אולם בה בעת ניכר כי גם תגובתו של המחבר היא במידה רבה בלתי שקולה או מאוזנת מן הצד האחר.

לדוגמה, לצד עשרות הדוגמאות בספר לביקורת של העיתונאים על הציבור החרדי ועל הנהגתו, אין בו ולו דוגמה אחת הפוכה שבהן שיבחה העיתונות הישראלית את ארגוני החסד החרדיים הפועלים למען כלל הציבור הישראלי, את מערכת התמיכה באמצעות הגמ"חים או את הגידול במספר הנשים החרדיות המשתלבות בשוק בעבודה. כך נוצר הרושם שהעיתונות הישראלית היא חד־צדדית ביחסה לציבור החרדי. כדי לחזק את טענתו הגורפת נגד העיתונות הישראלית ולהוכיחה היה על המחבר להביא ניתוח כמותני שיבחן את מספר הכתבות השליליות לעומת החיוביות.

תחושת חוסר האיזון ביחסו של המחבר לנושא מחקרו מתחזקת במיוחד לאור החלטתו לא לעסוק רק בהיסטוריה של יחסי העיתונות הישראלית לחברה החרדית, אלא גם בנושאים אקטואליים; כך, למשל, בשאלת גיוס החרדים לצה"ל, שבה לא הסתפק המחבר בסקירה ההיסטורית אלא גם בחן את הנעשה בתחום זה מאז פרוץ מלחמת "חרבות ברזל". עם זאת הוא החליט לא לעסוק בשאלות אקטואליות אחרות, כגון יחסם של החרדים אל הנחיות הממשלה בתקופת מגפת הקורונה או בשאלת המחלוקת סביב הרפורמות במערכת המשפט.

המחבר מטיל את עיקר האחריות לשעש שנפער בין הציבור החרדי ליתר חלקי החברה על העיתונות הישראלית שבנתה לאגודת ישראל "מיתוס שלילי מזרה אימה, שאף דחק אותה אל מחוץ להסכמיות של כלל ישראל" (עמ' 161). קביעה זו מתעלמת כליל מאחריותה של אגודת ישראל ליצירתו של הפער. גם אם נקבל את טענתו שהעיתונות הישראלית ייחסה לאגודת ישראל מעשים ועמדות שהיו נחלתו של הציבור הקנאי בלבד, ברור שהתנועה לא התנערה, לכל הפחות בפומבי, מהשקפת עולמו של הציבור הקנאי ובכך, בעקיפין, חיזקה את טענת העיתונות. כמו כן המחבר אינו מסביר כי הימנעותם של דוברי הציבור החרדי מלהגיב ביחס להאשמות כלפיהם יוצרת מראית העין לפיה "שתיקה כהודאה דמיא".

זאת ועוד, בעוד כותרת הספר ממקדת את הדיון ביחס לאגודת ישראל, הדוגמאות עצמן עוסקות בעיקר ביחס לחברה החרדית בהכללה בלי להבדיל בין הקבוצות השונות בתוכה ואף לא בין הגופים הפוליטיים שייצגו אותה, כמו מפלגת פועלי אגודת ישראל (פא"י) ומאוחר יותר ש"ס ויהדות התורה. המחבר מציג לא אחת את הפער שבין החברה החרדית לציבור החילוני ואינו מזכיר כמעט את החברה הציונית־דתית על ייצוגה הפוליטי וכלי התקשורת שלה. לכן השאלה אם יחסה של העיתונות הישראלית החילונית אל שומרי המצוות הציונים דומה או שונה בהשוואה ליחסה לציבור החרדי, נשארת ללא מענה. הספר עוסק בנושא חשוב מאין כמותו לקביעת עתידה של החברה היהודית בישראל. למרות עבודתו המסורה של המחבר נותרות שאלות רבות ללא מענה ודומה שהתיאוריה המרכזית שלו, היינו שיחסה הלא הוגן של העיתונות הישראלית החילונית כלפי הציבור החרדי, היא הסיבה הראשונית והכוח המניע שגרם להתרחקות ההולכת וגדלה בין הציבור הישראלי והחברה החרדית, אינה משכנעת דייה. אני מקווה שספרו הבא של המחבר יציג את תמונת המראה של ספר זה ויבחן באותן אמות מידה ביקורתיות את יחסה של העיתונות החרדית כלפי הציבור הישראלי החילוני, ובמיוחד את השינוי שהתרחש ביחס זה בשנות קיומה של המדינה. מחקר כזה יחשוף בפנינו אם המיתוס השלילי שיצרו העיתונאים החילוניים לאגודת ישראל הוא תופעה ייחודית או שמא גם העיתונות החרדית ציירה את הציבור הישראלי כולו באופן מרושע שלא בצדק.

מנחם קרן־קרן